

سلام افلا

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته : تاریخ ایران اسلامی

دانشکده : ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

عنوان پایان نامه :

**واژگان تخصصی تشریح در قرن ۸ هجری قمری به استناد
کتاب تشریح الابدان منصور بن محمد بن احمد بن یوسف
بن الیاس شیرازی**

استاد راهنما : جناب آقای دکتر ساسان طهماسبی

استاد مشاور : جناب آقای دکتر فرید قاسملو

پژوهشگر : مائده نیک سرشت

مهر ۸۹

تقدیم به پدر و مادرم
که با نوازش انگشتانشان سیمهای زندگی‌م را به صدا درآوردند
و برادرانم
که عشق و محبت را به من آموختند.

چکیده

کتاب تشریح الابدان یکی از قدیمی ترین کتاب هایی است که در زمینه علم تشریح در تاریخ پزشکی ایران به زبان فارسی نگاشته شده است. با توجه به نسخه های خطی فراوانی که از کتاب باقی مانده است می توان دایره نفوذ و اهمیت آن را در میان پزشکان بعد از ابن الیاس مشاهده کرد. قبل از ابن الیاس کسانی مانند رازی و ابن سینا و... به تشریح و وظایف اعضاء پرداخته بودند اما به زبان عربی بود. ابن الیاس با نوشتن این کتاب به زبان فارسی کمک زیادی به گسترش زبان فارسی و علم تشریح کرد.

در این پژوهش شناسایی واژگان تخصصی دانش تشریح در تمدن اسلامی کتاب تشریح الابدان منصور بن محمد بن احمد بن یوسف است که کتاب مجموعه کاملی از واژگان تخصصی تشریح می باشد و این واژگان به صورت فرهنگ اصطلاحات پزشکی تنظیم شدند.

اهداف این پژوهش شناسایی و استخراج واژگان تخصصی دانش تشریح در تمدن اسلامی، تبیین روابط معنایی واژگان و بررسی آماری واژگان کتاب تشریح الابدان، شناسایی جایگاه کتاب تشریح الابدان در دانش پزشکی در تمدن اسلامی، شناسایی یکی از دانشمندان علوم پزشکی در تمدن اسلامی می باشد که این واژگان به صورت اصطلاح نامه پزشکی تنظیم شده اند.

واژگان کلیدی: ابن الیاس؛ پزشکی دوره اسلامی؛ تشریح؛ تشریح الابدان؛ علم تشریح

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	چکیده
۱	مقدمه
فصل اول : ادبیات تحقیق	
۵	۱-۱ بیان مسأله
۵	۱-۲ پیشینه تحقیق
۶	۱-۳ فرضیه های تحقیق
۶	۱-۴ اهداف تحقیق
۶	۱-۵ روش انجام تحقیق
۶	۱-۶ ارزیابی منابع
فصل دوم : علم تشریح و زندگی نامه ابن الیاس	
۱۲	۲-۱ پیشینه علم تشریح
۱۶	۲-۲ زندگی و آثار ابن الیاس
۱۹	۲-۳ کتاب تشریح الابدان
فصل سوم : تقسیمات موضوعی و الفبایی واژگان کتاب تشریح الابدان	
۳۱	توضیحات
۳۲	۳-۱ تقسیمات موضوعی واژگان کتاب تشریح الابدان
۴۷	۳-۲ تقسیمات الفبایی واژگان کتاب تشریح الابدان
فصل چهارم : فرهنگ اصطلاحات پزشکی کتاب تشریح الابدان	
۶۰	نتیجه
۱۷۸	فهرست منابع
۱۹۰	

مقدمه

علم پزشکی از جمله علمی است که در تمدن بشری از قدیم الایام مورد توجه بوده است. پزشکی اولیه بشر جنبه علمی نیم تجربی و نیم جادویی بوده و پیشرفته نبود. با گذشت زمان و با انتقال این تجربیات به نسل های بعد، دانش پزشکی رشد کرد و حالت علمی تری به خود گرفت. پیشگامان پزشکی را از بین النهرین، مصر، هند، چین و یونان می دانند. در مجموعه قوانین حمورابی، قوانینی درباره پزشکی و درمان وجود دارد. در ایران باستان طبقه ای از طبقات چهار گانه را پزشکان تشکیل می دادند که عالی ترین طبقات بودند. پزشکی علمی که با فلسفه علمی پیوند دارد اولین بار در یونان بوجود آمد.

در یونان آثار پزشکی زیادی نوشته شد که این آثار را ملل دیگر از جمله مسلمانان گرفتند و ترجمه کردند. در دوره اسلامی طب اسلامی که ادامه طب یونانی و ایرانی بود به کوشش دانشمندان و پزشکان اقوام ملل مغلوب که اعراب بر آنان مسلط شده بودند، پا به عرصه وجود گذاشت. اغلب پزشکان مسلمانی که کتاب تألیف می کردند عرب نبودند اما کتب پزشکی به زبان عربی نوشته می شد. پزشکان نامی چون ابن سینا، محمد زکریای رازی و ... ایرانی بودند اما تألیفات آنها به زبان عربی است. در قرن ششم هجری قمری آثار پزشکی به فارسی نوشته شد، پیشگام این کار سید اسماعیل جرجانی بود که با این کار دوره تجدد طب ایرانی آغاز شد و طب ایرانی، طب فارسی شد. بعد از او این کار توسط منصور بن محمد بن احمد بن یوسف بن الیاس تکامل یافت و به زبان فارسی ساده به دور از تکلف و تصنع به تشریح اعضای بدن پرداخت.

این پژوهش درصدد استخراج و شناسایی واژگان تخصصی تشریح در تمدن اسلامی، بررسی آماری و تبیین روابط معنایی واژگان می باشد. مبنای پژوهش به استناد کتاب تشریح الابدان منصور بن محمد بن احمد بن یوسف بن الیاس شیرازی با مقدمه و تصحیح و تعلیق یوسف بیگ باباپور و تطبیق دادن آن با کتاب تشریح بدن انسان به کوشش سید حسین رضوی برقی می باشد. برای بررسی روابط معنایی از آثار پزشکی نزدیک به دوره ابن الیاس مانند

ذخیره خوارزمشا هی و الاغراض الطبیّه و المباحث العلائیه سید اسماعیل جرجانی ، همچنین از فرهنگهای فارسی مانند لغتنامه دهخدا، آندراج ، فرهنگ نفیسی (ناظم الاطبّا) و... استفاده شده است که توضیحات مختصری درباره آنها در فصل اول داده شده است.

این پایان نامه در چهار فصل تنظیم گردیده است. فصل اول ادبیات تحقیق، فصل دوم مختصری درباره علم تشریح و سیر پیشرفت آن در ایران تا دوره ابن الیاس و زندگینامه و آثار ابن الیاس و معرفی کتاب تشریح الابدان می باشد .

در فصل سوم به تقسیمات موضوعی و تقسیمات الفبایی واژگان تخصصی کتاب تشریح الابدان پرداخته شده است که در بخش تقسیمات موضوعی، واژگان براساس فصل های کتاب تشریح الابدان تقسیم بندی و هر واژه در گروه مربوط به خودش به صورت زیر مجموعه قرار گرفته است و در قسمت تقسیمات الفبایی تمامی واژگان به ترتیب الفبایی نوشته شدند .

فصل چهارم فرهنگ اصطلاحات پزشکی واژگان کتاب تشریح الابدان است که در این فصل به تبیین روابط معنایی واژگان بر اساس متون پزشکی نزدیک به دوره ابن الیاس یعنی متون پزشکی قرن ششم هجری قمری و فرهنگ های فارسی پرداخته شده است و به ترتیب حروف الفبایی تنظیم شده اند.

در پایان مراتب سپاسگزاری و تشکر خود را از زحمات اساتید عالیقدر و گرامی جناب آقای دکتر طهماسبی و جناب آقای دکتر قاسملو بخاطر راهنمایی و مشاورت رساله حاضر، اعلام می نمایم و توفیق روزافزون را از خداوند منّان خواهانم.

اختصارها

عنوان	علايم اختصارى
تشریح الابدان (تصحیح بیگ باباپور)	ب
پادشاه ، فرهنگ آنندراج	آن
جرجانى، الاغراض الطبيه	الاغراض
جرجانى، ذخيره خوارزمشاهى	ذ
خلف تبریزی، برهان قاطع	برهان
دهخدا، لغت نامه	ده
رامپورى، غياث اللغات	غ
رضوى، تشریح بدن انسان	رض
نفیسی، فرهنگ نفیسی	نف

فصل اول
ادبیات تحقیق

۴ ۱ بیان مسأله

علم پزشکی یکی از حوزه های درخشان علوم انسانی به حساب می آید که مسلمانان در این زمینه دستاوردهای قابل توجهی داشتند. یکی از حوزه های چالش بر انگیز علم پزشکی در میان مسلمانان علم تشریح بوده است زیرا به دلایل مذهبی همواره با محدودیت های زیادی مواجه بود و در نهایت دردوره مغول و تیموری با تحولاتی که در فضای فکری و مذهبی ایجاد شد و تعصبات مذهبی به میزان قابل ملاحظه ای کاهش یافتند علم تشریح به اوج و شکوفایی خود رسید و ثمره این شکوفایی تألیف کتابهایی: تشریح الابدان است. با توجه به اهمیت این موضوع، این پژوهش به منظور ارائه تصویری روشن تر از محتوای این کتاب، واژه های تخصصی آن را ریشه یابی کرده و تلاش دارد ضمن تدوین واژه نامه تخصصی دانش تشریح در تمدن اسلامی به استناد کتاب تشریح الابدان، تأثیر حاکمیت فرهنگ مغولی را بر وضعیت علم تشریح مورد بررسی قرار دهد.

۴ اهمیت کتاب تشریح الابدان به لحاظ طرح واژگان تخصصی چگونه ارزیابی می شود؟

۴ در مقام مقایسه، درصد استفاده از واژه های فارسی، عربی و مغولی در این کتاب چگونه است؟

۴ حمله مغول و حاکمیت مغول ها در ایران چه تأثیری بر وضعیت علم تشریح و ادبیات آن داشته است؟

۴ ۲ پیشینه تحقیق

در ارتباط با موضوع تحقیق پژوهشهایی در زمینه بررسی های واژگانی متون پزشکی انجام گرفته است از جمله پایان نامه خانم فرشته عسگری با عنوان اصطلاح نامه پزشکی دوره اسلامی بر اساس تحلیل محتوایی و واژگانی کتاب الاغراض الطبییه، پایان نامه خانم مریم رضانی با عنوان شرح مصطلحات پزشکی در کتاب هدایة المتعلّمین می باشند و مقاله ای در دائرة المعارف ایرانیکا درباره ابن الیاس و شرح و عملکرد او در مورد علم تشریح نوشته شده است.

۴ + فرضیه های تحقیق

۱ در کتاب تشریح الابدان مجموعه ای کامل از واژگان تخصصی در خصوص تشریح اندامهای انسان آورده شده است.

۲ به نظرمی رسد با توجه به پیشینه دانش پزشکی قبل از ابن الیاس و تداخل زیاد واژگان فارسی و عربی در اصطلاحات پزشکی و نیز سابقه خانوادگی ابن الیاس بسیاری از واژگان به کار رفته در کتاب عربی باشد.

۳ در این کتاب هیچ واژه مغولی دیده نشده است.

۴ + اهداف تحقیق

۱ شناسایی جایگاه کتاب تشریح الابدان در دانش پزشکی در تمدن اسلامی

۲ شناسایی واژگان تخصصی دانش تشریح در تمدن اسلامی

۳ شناسایی یکی از دانشمندان علوم پزشکی در تمدن اسلامی

۴ + روش انجام تحقیق

این تحقیق بر اساس روش کتابخانه ای می باشد که در ابتدا واژگان تخصصی کتاب تشریح الابدان شناسایی و استخراج و فیش برداری شده و سپس به کمک منابع و متون پزشکی دیگر تبیین معنایی واژگان صورت گرفت.

۴ + ارزیابی منابع

مبنای اصلی این پژوهش، کتاب تشریح الابدان است ولی برای تکمیل مباحث آن از منابع دیگری استفاده شده است که دسته اول کتب پزشکی قرن ششم هجری قمری می باشد که در این دسته منابع از آثار سید اسماعیل جرجانی استفاده شده است و دسته دوم فرهنگهای فارسی می باشند .

ذخیره خوارزمشاهی

سیداسماعیل جرجانی در سال ۴۳۴ه.ق. در گرگان زاده شد. او در طی عمر پر بار خود سفرهای زیادی را به نواحی مختلف خراسان داشت و سرانجام در سن هفتادسالگی به خوارزم رفت و در آنجا کتابی به زبان پارسی در طب را به نام قطب الدین خوارزمشاه ذخیره خوارزمشاهی نام نهاد. ذخیره خوارزمشاهی منبع عظیم طب فارسی است و کتابی نیست که مؤلف آن را در عرض یکسال تألیف کرده باشد، آنهم با دقت و تأملی که سیداسماعیل داشت. جرجانی خود چگونگی تألیف کتاب را گفته که همانا بررسی کتابها و مدارک مختلف که همگی آنها به زبان عربی بوده، برگزیدن قسمتها و سخنهایی از هریک، شرح و تهذیب آنها، پیوند دادن مطالب به یکدیگر، نقد و تحلیل و نوآوری و سرانجام تألیف به زبان پارسی است.

الاعراض الطبیة والمباحث العلائیة

این کتاب هم از آثار سید اسماعیل جرجانی است که بعد از ذخیره این کتاب را نوشت. او در دوران حکومت علاءالدوله آتسزخوارزمشاه به درخواست آن پادشاه که به پیروی از پدرحامی و ارادت به کیش سید بود، خلاصه یا کتابی دیگر بر مبنای ذخیره نگاشت که بسیار گسترده تر از آثار قبلی اش (خفی علانی و یادگار) است. وی این کتاب را به یاد علاءالدوله «الاعراض الطبیة والمباحث العلائیة» نام نهاد. از دیباچه ای که در الاعراض آمده معلوم می شود که او در وقت نوشتن الاعراض... در مرو بود. کتاب در فاصله جلوس آتسز و مرگ جرجانی (۵۲۲-۵۳۱ ه.ق.) نوشته شده و برای نگاشتن کتابی با حجم (۸۶۰) صفحه و محتوای آن می توان تصور کرد مؤلف یکی دو سال سرگرم کار بوده است.

۴ ۶ ۲ فرهنگ‌ها فرهنگ اغراض طبّی

این فرهنگ توسط حسن تاج بخش گردآوری شده و ضمیمه جلد دوم کتاب الاغراض الطیبیه و المباحث العلائیه است و شامل اصطلاحات طبّی و اصطلاحات عمومی در محدوده کتاب الاغراض می باشد.

فرهنگ اصطلاحات رضوی

این فرهنگ توسط سید حسین رضوی برقی گردآوری شده و ضمیمه کتاب تشریح بدن انسان می باشد که شامل فرهنگ واژه‌ها و اصطلاحات دشوار در محدوده کتاب تشریح منصوری است.

لغت نامه دهخدا

توسط علی اکبر دهخدا گردآوری و تألیف شده است. لغت نامه محصول مطالعات مداوم و کوششهای خستگی ناپذیر چهل و پنج ساله دهخدا و گروهی از یاران اوست. لغتنامه شامل شرح و معنی واژگان آثار ادبی و تاریخی زبان فارسی است و معانی، تفاسیر و شروح تاریخی بسیاری از واژه‌های عربی را نیز داراست. نیمی از این لغت نامه اعلام تاریخی و جغرافیایی است. لغت نامه را از روی متون معتبر استادان نظم و نثر زبان فارسی و عربی و لغتنامه‌های خطی و چاپی فراهم آوردند و دقت شده که غلط‌های گذشتگان تکرار نشود. اکثر لغات دارای شواهد مختلف از آثار نظم و نثر کتب معتبر است.

فرهنگ جامع فارسی (آندراج)

کتاب آندراج را یکی از فرزندان هندی نام محمدپادشاه متخلص به شاد در ۱۳۰۶ هجری قمری بدستیاری دوبرادر خویش درسرزمین هندوستان براساس مدارکی که در مقدمه به آن اشاره می کند تدوین کرده است وهم در آن کشور به چاپ رسید. آندراج فرهنگی است جامع بترتیب ساده حروف الفبا و لغات تازی را نیز بترتیب الفبائی کلمات نه ترتیب ابواب عرب در بر دارد و از فرهنگهای معتبر چون برهان قاطع و جهانگیری و انجمن آرا استفاده برده است. از فرهنگ آندراج در میان فرهنگهای فارسی قدیم جامع تر نتوان یافت واشتمال آن بر لغات تازی مزیتی دیگر برای این کتاب است.

فرهنگ نفیسی

میرزا علی اکبر خان ناظم الاطبای کرمانی از فضلالی نیمه اول سده چهاردهم هجری قمری می باشد که فرهنگ نفیسی از آثار اوست. این کتاب جامع ترین فرهنگی است که تا کنون برای زبان فارسی نوشته شد و بعلاوه مقید به فارسی خالص نشده و بسبب اختلاط فارسی بعربی لغات تازی را نیز تماماً آورده است و همه کتابهای معتبر عرب مانند قاموس و شرح قاموس، صحاح اللغه و... را در نظر گرفته است و کتابهای لغت فارسی مانند برهان قاطع، فرهنگ رشیدی و سروری را دیده است. مرحوم ناظم الاطبای بیش از ۲۵ سال از زندگی خود را صرف آن کرد. خاصیت عمده کتاب اینست که شامل همه لغات زبان تازی وهمه لغاتیست که در فارسی بکار می رود.

برهان قاطع

مؤلف کتاب محمد بن حسین بن خلف ا تبریزی متخلص به برهان است و از ترجمه احوال و تاریخ زندگانی او با توجه به کمی منابع تاریخی موجود، اطلاع جامعی در دست نیست. این کتاب در سال ۱۰۶۲ ه.ق. در حیدرآباد کن نگاشته شده است. بنا بر آنچه در مقدمه کتاب آمده است محمدحسین بن خلف کتاب را بنام سلطان عبدالله قطب شاه پادشاه شیعی مذهب گلکنده نوشته است. صاحب برهان قاطع کتاب خود را با مراجعه به کتابهای لغت و فرهنگهای متعدد مانند فرهنگ جهانگیری و مجمع الفرس سروری و صحاح الادویه حسین الانصاری نوشته است.

۹. غیاث اللغات

محمدغیاث الدین بن جلال الدین شرف الدین ساکن بلده مصطفی آباد عرف رامپور متعلق به پرگنه شاه آباد لکنهو است. او مدت ۱۴ سال برای تألیف این کتاب صرف کرده مشتمل بر معانی لغات ضروری کثیرالاستعمال عربی و فارسی و ترکی و کنایات واصطلاحات می باشد. موسوم است کتاب در سال ۱۲۴۲ به اتمام رسیده است.

فصل دوم

علم تشریح و زندگی نامه ابن الیاس

۴ ۱ پیشینه علم تشریح

علم پزشکی یکی از علوم است که در تمدن اسلامی مورد توجه جدی قرار گرفته است و از شریف‌ترین علمها به شمار آمده است آن گونه که آن را هم تراز علم ادیان می دانستند (محقق ۱۳۷۴ ص ۳۹۶) طب اسلامی ، مجموعه ای از اصول و نظرات علم پزشکی است که در کتب متعددی اغلب به زبان عرب نوشته شده‌اند. البته دانشمندان اسلامی آنچه را در قرآن و احادیث پیغمبر اسلام درباره حفظ سلامتی و جلوگیری از بیماری وارد شده جمع آوری و آنرا به طب النبوی موسوم ساختند (همان ص ۳۰۱). در واقع طب اسلامی همراه با تاریخ عمومی اسلامی از زمان هجرت پیا مبر (ص) از مکه به مدینه آغاز می شود (براون ، ۱۳۷۱ ص ۳۶).

طب اسلامی در غرب تلفیقی از دوسنت متمایز یعنی میراث جالینوسی قبل از اسلام و طب مبتنی بر پیشگویی در دوره های اسلامی و قرون وسطی است. طب جالینوسی برای پزشکان اسلامی به راحتی قابل دسترسی بود ، زیرا آثار دانشمندان یونانی به زبان عربی ترجمه شد (نیومن ، ۱۳۷۷ ص ۴/۳). جالینوس آثار متعددی درباره علم تشریح دارد از رسالات تا کنون ناشناخته جالینوس درباره تشریح و کالبدشناسی رساله‌ای است درباره تفاوت‌های اجزای متشابه و همسان بدن (*Peri tes ton homoiomeron somaton diaphoras*) او این کتاب را به انتیتنس فیلسوف که علاقه زیادی به علم تشریح و کالبد شناسی داشت اهدا کرد. دو کتاب دیگر از وی به عربی ترجمه شده است که عبارتند از: فی تشریح الاورده والشرائین و فی تشریح العصب ، او این دو کتاب را هم به انتیتنس فیلسوف تقدیم داشته است (اولمان ، ۱۳۸۳ ص ۵۳) جالینوس برای بنیانگذاری علم جراحی دو کتاب مهم خود یعنی فی علاج التشریح و فی منافع الاعضا را تألیف کرد و پزشکان اسلامی تصریح کرده اند که جراح باید عالم به تشریح و منافع و مواضع اعضا باشد تا در هنگام گشودن بدن، اعضا و اطراف عضلات و اوتار و لیاف را قطع نکند (محقق ، ۱۳۷۴ ص ۳۶۲).

معلومات کالبد شناسی و تشریحی اعراب ظاهراً بسیار اندک بوده است با اینحال آنها بیشتر اندامهای درونی بدن رامی شناختند (اولمان، ۱۳۸۳، ص ۱۷) و مجموعه ای نسبتاً مفصل از لغات علم تشریح در زبان خود داشتند که در زندگی روزمره و در اشعار خود بکار می بردند (براون، ۱۳۷۱، ص ۷۰).

در روزگار خلفا از هر شخص تحصیلکرده انتظار می رفت نسبت به پزشکی علاقه داشته و از علم تشریح معلومات و اطلاعاتی کسب کرده باشد، از کیفیت احوال کنیز بسیار زیبا و پر استعدادی که «تودد» نام داشت و در هزار و یکشب ذکر او آمده معلوم می شود که مسلمین قرون وسطی چگونه تربیتی را آموزش مطلوب و کامل می دانستند (اولمان، ۱۳۸۳، ص ۶۵).

در ابتدای خلافت منصور به ترجمه و تألیف کتب تشریح مانند سایر علوم توجه می شد. یوحنا بن ماسویه قصد داشت کتابی در علم تشریح بنویسد که در میان مسلمانان بی نظیر باشد. همزمان با ماسویه دانشمند بزرگ ابوالملک بن قریب الاسمانی زندگی می کرد که کتاب او (الخلق الانسان) در رشته تشریح نشان می دهد که اعراب بادیه نشین تا چه حد توانسته بودند از دانش کشورهای هم جوار خود بهره مند شوند (الگود، ۱۳۷۲، ص ۴۷۴).

آثار کالبد شناسی و علم تشریح اطباء مسلمان متأثر و تقلید از کارهای جالینوس می باشد با این همه پزشکان تعالیم و آموزه های دیگری نیز از خود در توضیح یا تبیین بعضی از موارد مشکوک تشریح جالینوسی عرضه داشتند (اولمان، ۱۳۸۳، ص ۹۷) از جمله یک معلم دارو شناس به نام « عبداللطیف بغدادی » در اواخر قرن ششم هجری و اوایل قرن هفتم هجری بر اساس مطالعات شخصی بر روی اسکلت قربانیان در قحطی مصر، به این نتیجه رسید که جالینوس درباره شکل گیری استخوانهای فک اسفل و استخوانهای خارجی اشتباه کرده است (نیومن، ۱۳۷۷، ص ۵). بررسی نحوه پیشرفت تشریح در ایران آسانتر از سایر رشته هاست، بخاطر وجود منابع موثقی که به زبان اروپایی ترجمه شده اند و محققین اروپایی توانسته اند از روی آن سیر تکامل این رشته را در ایران و به طور کلی در جهان مورد بررسی قرار دهند. در واقع با تعطیل شدن مدرسه طب اسکندریه و مردن جالینوس علم تشریح به ظاهر دچار وقفه شد اما دردنیای نا آرام آن قرون و

اعصار و جنگ های دائم بین کشورها و ملتها موجب شد که جراحی، یعنی به کار بستن علم تشریح پیشرفت زیادی پیدا کند. گروهی از محققین چنین تصور کرده اند که ملاحظات مذهبی مانع از آن شده است که این رشته از پزشکی پیشرفتی مشابه رشته های دیگر داشته باشد در حالیکه اگر این دلیل برای سالهای قرون وسطا در اروپا و قرون اولیه بعد از ظهور اسلام در شرق میانه و نزدیک صادق باشد برای سالهای قبل از آن درست نیست زیرا در دانشگاه جنیدی شاپور که بزرگترین مرکز علمی جهان بشمار می رفت و در سالهای قبل از اسلام موانع مذهبی بزرگی هم در جامعه وجود نداشت باز کار مهمی در زمینه تشریح ارائه نشده و در هیچ یک از کتب تاریخ آن دوره اسمی از یک کالبدشناس برده نشده است اما باید قبول کرد در سال هایی که سایر رشته های پزشکی با سرعت پیشرفت می کردند این تعصبات مذهبی بودند که مانع پیدایش تحرکی در این رشته گشته اند به طوری که برای مثال می بینیم ابن نفیس به هنگام نوشتن تفسیری بر تشریح ابن سینا متذکر می گردد که نمی تواند اطلاعات تازه ای در این زمینه عرضه کند و مجبورند گفته های قبلی ها را تکرار کنند.

کالبد شکافی برای کشف علت فوت نیز به شدت منع شده بود و حداکثر این بود که اجازه داده می شد با بررسی ظواهر او معلوم شود مرگ طبیعی بوده و یا در اثر حادثه است. در سالهای قبل از اسلام تنها کشوری که از این نظر آزادی هائی برای پزشکان خود در نظر گرفته بود ایران بود به این معنی که در عهد ساسانیان اجساد کسانی را که به علت ارتکاب جرمی اعدام می شدند در اختیار اطباء و محققین علوم پزشکی می گذاشتند تا تشریح شوند (الگود، ۱۳۷۲ ص ۴۶۹-۴۷۱).

در آن ایام تشریح یک علم مشتق از پزشکی دانسته نمی شد بلکه تا حدودی جنبه فلسفی و فقهی هم داشت و هنگام تحریر یک کتاب تشریح هم نویسنده بیشتر آن بود که نشان دهد خداوند در بوجود آوردن اعضای مختلف چه قدرتی دارد و کمتر به این موضوع توجه می کرد که آیا به راستی بدن انسان به همان گونه ایست که شرح می دهد یا نه؟ این وضع موجب شد تشریح

چنانکه باید و شاید پیشرفت نکند و از سوی دیگر چون انجام کارهای عملی و کالبد شناسی انسان غیرممکن بود دانشمندان به حیوانات روی آوردند و کوشش آنها در تطبیق ملاحظاتشان با اندام های انسانی موجب پیدایش یک سری عقاید اشتباه گردید (همان ص ۴۹۴).

پس از ورود اسلام به ایران تا قرن چهارم هجری در جهان اسلام به کتب علمی که بزبان محلی نوشته شده باشد برنمی خوریم (براون ، ۱۳۷۱ ص ۳۹) با مطالعه کتاب منابع پزشکی ایران تألیف آدولف فوناهن به سال ۱۹۱۰ می توان فقط تصویری از تألیفات زبان فارسی بدست آورد. مؤلف این اثر، چهارصد اثر فارسی را می شمرد که منحصراً در موضوعات طبی تألیف شده اند این آثار طبی بومی ایرانی همچنان بی مطالعه و بررسی مانده است و نمی توان مطالعه ای عمیق و پرتعمیر در آنها معمول داشت مگر قبلاً آثار قدیمی تر را دقیقاً بررسی کرد (همان: ۱۲۷).

از جمله آثار کالبد شناسی را می توان در کتاب « المنصوری » رازی مشاهده کرد. هر چند در دوران اوتشریح نعلش بعمل نمی آمده ولی او از تشریح بی بهره نبود، به احتمال قوی اوتشریح را بر روی میمون عمل کرد چرا که رازی برای امتحان داروها با میمون سر کار داشته است (نجم آبادی ۱۳۷۵ ص ۴۲۲). اثر دیگر « هدایة المتعلمین فی الطب » از ابوبکر رازی احمد قوامی البخاری که از قدیمی ترین آثار زبان فارسی است شاید قدیمی ترین بحث کالبدشناسی که به گونه ای مفصل در اسلام و در زبان فارسی پیشرفت کرد در همین کتاب بوده باشد. بخاری با خلاصه طب رازی که عموماً به زبان عربی نوشته شده بود آشنایی داشت و بخشهایی از « هدایة المتعلمین » که مربوط به کالبدشناسی نبودند از آثار رازی بهره برده است. او در بحث مربوط به برخی از ساختارها و جریانات کالبد شناسی از اصطلاحات عربی استفاده کرده است و مقداری از لغات فنی فارسی در « هدایه » بکار رفته است (نیومن ، ۱۳۷۷ ص ۹، ۱۰).

در قرن ششم هجری آثار علمی و طبی به زبان بومی ایرانی تدوین شد. با تألیف ذخیره خوارزمشاهی دوره تجدد حیات طب ایران آغاز می شود (روستایی ، ۱۳۸۲ ص ۱۸). سید اسماعیل جرجانی بسیاری از صفحات کتاب ذخیره را به تشریح اختصاص داد.